

JOSHUA LEVINE

DUINKERKE

**HET VERHAAL ACHTER DE
SPECTACULAIRE BIOSCOOPFILM**

HarperCollins

Een Overleven

In de vroege zomer van 1940 was Anthony Irwin een jonge officier in het Essex Regiment. Toen zijn bataljon zich vechtend terugtrok naar de Franse kust, opgehouden door vluchtende burgers, bestookt door kanonnen en vliegtuigen, opgejaagd door de oprukkende Duitse infanterie, was dat voor Irwin, net als voor de meesten van zijn medeofficieren en manschappen, zijn eerste ervaring met oorlog.

Op een middag, tijdens een aanval door Duitse bommenwerpers, zag hij zijn eerste lijken. De eerste twee grepen hem erg aan, maar van de twee volgende moest hij braken, en ze verschenen nog jarenlang in zijn dromen. Het verschil was niet zozeer de manier waarop ze waren gestorven en zelfs niet de ernst van hun verwondingen. Het was de ‘onbetamelijke houding’ van dat tweede paar. Naakt, van hun waardigheid beroofd, gezwollen en verminkt, belichaamden ze iets ergers dan de dood.

Die avond werd zijn bataljon opnieuw aangevallen. Een jonge soldaat, totaal van streek, begon te huilen. Irwin nam de jongen apart, met de bedoeling hem weg te leiden, maar de soldaat, verstart van ellende, weigerde in beweging te komen. Het enige wat hij kon doen, besloot Irwin, was hem bewusteloos slaan. Hij gaf een sergeant bevel de soldaat een muilpeer te geven, maar de sergeant miste en ramde met zijn knokkels tegen een muur. De soldaat kwam plotseling tot leven en rende weg, achtervolgd door Irwin, die hem tackelde en in zijn gezicht sloeg. De jongen was nu buiten bewustzijn.

Irwin hees de soldaat over zijn schouder en droeg hem naar een kelder

DUINKERKE

vlakbij. Het was er donker en Irwin riep of iemand hem een lamp kon brengen. In de betrekkelijke stilte hoorde Irwin verbaasde stemmen, van een man en van een vrouw, en zijn blik stelde zich langzaam scherp op een soldaat in een hoek van de kelder die seks had met een Belgisch barmeisje. Wie kon het ze kwalijk nemen, vroeg Irwin zich af. Met de dood zo dichtbij klampten ze zich vast aan het leven.

Irwin was een van de honderdduizenden officieren en manschappen van de BEF, de British Expeditionary Force, die zich door België terugtrok naar de kust. Ze waren na de oorlogsverklaring aan Duitsland, op 3 september 1939, naar Frankrijk gevaren. Na een maandenlange 'schijnoorlog' was Duitsland op de ochtend van 10 mei de blitzkrieg in het westen begonnen, waarop het grootste deel van de Britse strijdmacht inderhaast naar België werd gestuurd om er vooraf overeengekomen posities in te nemen langs de rivier de Dijle. Daar vormden ze de linkerflank van de geallieerden, samen met de Franse en de Belgische strijdkrachten, tegenover Hitlers Heeresgruppe B; de rechterflank van de geallieerden werd beschermd door de machtige Maginotlinie, een reeks zwaar verdedigde forten, sperforten en bunkers langs de Franse grens met Duitsland.

Een paar dagen in mei 1940 leek het erop dat de geallieerden en de Duitsers, die militair gezien ongeveer elkaars gelijke waren, opnieuw een uitputtende loopgravenoorlog zouden moeten uitvechten. Als ervaring een betrouwbare leermeester was, zouden de Duitsers zich weldra op de zwaar verdedigde geallieerde linies storten.

Maar in de plaats daarvan kregen de geallieerde bevelhebbers een lesje in moderne oorlogvoering. Tussen de sterk verdedigde geallieerde flanken lag het Bois d'Ardennes, in theorie ondoordringbaar en zwak verdedigd door de Fransen: het 150 kilometer lange front werd beschermd door slechts vier lichte-cavaleriedivisies en tien reservedivisies. En de Duitsers hadden een plan om dat front te benutten.

Het oorspronkelijk door luitenant-generaal Erich Manstein opgestelde plan was tegen mei 1940 inmiddels zeven keer aangepast. Het behelsde een inleidende aanval op Nederland en het noorden van België om de geallieerden in de val te lokken. Het Duitse hoofdoffensief zou namelijk verder naar

het zuiden plaatsvinden, op het zwakste punt van het Ardennenfront. De aanval, geleid door tankdivisies, zou beginnen met het oversteken van de Maas, daarna zouden de Duitse troepen oprukken door de streek rond Sedan en in noordwestelijke richting naar de kust trekken om de Franse strijdkrachten in tweeën te delen. Vervolgens zouden ze zich bij het noordelijke offensief voegen om de British Expeditionary Force te omsingelen.

Het plan-Manstein was uitermate riskant: door bebost gebied trekken was een enorme logistieke uitdaging en de tank was een nauwelijks getest wapen. Het succes van het plan hing af van ongekende snelheid en intensieve luchtsteun, maar vooral van verrassing. Als de Fransen van tevoren op de hoogte waren, zou het zeker mislukken. In januari 1940 hadden de Belgen echter een kopie van het voorgaande Duitse plan bemachtigd, om de hoofdaanval op Nederland en België te richten. Dat was een regelrechte herhaling van de Duitse strategie in de Eerste Wereldoorlog en de geallieerden hadden geen reden om aan te nemen dat de Duitsers nu een alternatief overwogen.

Het risico van het plan-Manstein was zo groot en het week zo totaal af van de traditionele praktijk dat de meeste Duitse generaals weigerden het te steunen. Het had echter een invloedrijke voorstander in de persoon van generaal Franz Halder, de chef van de Duitse generale staf. En het had de cruciale steun van de man wiens mening in nazi-Duitsland de doorslag gaf, Adolf Hitler. De aanval zou doorgaan.

Toen het zover was, waren de Fransen compleet verrast. Gewapende strijdkrachten, geleid door de pantsertroepen van luitenant-generaal Heinz Guderian en met verwoestende steun van de Luftwaffe, boorden zich door de vijandelijke linies en scheurden een gapend gat in de Franse verdediging. De Duitse tanks raasden ongehinderd door Frankrijk. Dat is de reden waarom slechts enkele dagen nadat ze hun posities in België hadden ingenomen, de Britse troepen – beslist in staat om stand te houden tegen de Duitsers – bevel kregen zich terug te trekken. Daar moest, dachten ze, een lokale reden voor zijn. Waren de Duitsers in een naburige sector doorgebroken? Of werd hun bataljon naar de achterhoede gestuurd omdat ze iets verkeerd gedaan hadden?

De Britse eenheden trokken zich aanvankelijk gefaseerd terug, van de

DUINKERKE

ene verdedigbare linie naar de volgende. Soms werd een hele divisie teruggetrokken, vrijgemaakt om elders een gat te dichten. Naarmate de terugtocht sneller verliep, werd de verwarring groter, en er begonnen geruchten de ronde te doen. Eén daarvan bleek te kloppen: door een oppermachtige doorbraak in het zuiden dreigde het Britse leger te worden omsingeld. Maar gedurende het grootste deel van de terugtocht was er geen sprake van een evacuatie en werd de nu legendarische naam Duinkerke niet genoemd.

Allerlei soorten soldaten waren nu in beweging, van elitesoldaten tot ongetrainde hulptroepen. Sommigen gingen te voet, marcherend op bataljonsterkte of in hun eentje strompelend. Anderen reisden in trucks, te paard, op tractoren en op fietsen. Eén onverschrokken groepje zag men op melkkoeien rijden. Onder vuur en zonder voorraden waren de mannen van het Britse leger er fysiek en mentaal slecht aan toe.

Eén man, Walter Osborn van het Royal Sussex Regiment, bevond zich in een wel heel moeilijke positie. Hij had de Britse premier Winston Churchill een anonieme brief gestuurd om 'wat verlof voor de jongens' te vragen en was tot 42 dagen hechtenis veroordeeld wegens 'taalgebruik dat schadelijk voor goede orde en gedrag' was. Hij was nu samen met zijn makkers op de terugtocht, maar hij had het extra zwaar. Telkens als de gevechten stopten, werd hij in een naburige schuur of kelder opgesloten om zijn straf verder uit te zitten. Het leek niet eerlijk. Zoals hij klaagde tegenover een lid van de militaire politie: 'Een man heeft het recht om te weten waar hij aan toe is!'

Nog ongewoner was de kleine soldaat die in een truck op de weg naar Tourcoing zat. Met zijn stalen helm, kaki overjas en geweer zag hij eruit als elke andere soldaat. Zijn uniform was misschien wat aan de ruime kant, maar dat was niets bijzonders. Van gewone soldaten werd niet verwacht dat ze zich kleedden als Errol Flynn in *The Charge of the Light Brigade*. Het vreemde aan deze soldaat was dat ze getrouwd was met een soldaat van het East Surrey Regiment.

De soldaat was in werkelijkheid Augusta Hersey, een Française van 21. Ze was kort tevoren getrouwd met Bill Hersey, een foerier van de 1st East Surreys. Ze hadden elkaar leren kennen in het café van Augusta's ouders toen Hersey in de omgeving gelegerd was en hoewel ze geen woord van elkaars

taal spraken, waren ze verliefd geworden. Hersey had Augusta's vader om haar hand gevraagd door naar het woord *mariage* in een Frans-Engels woordenboek te wijzen en telkens weer 'uw dochter...' te zeggen.

Hersey had het geluk dat hij een sentimentele compagniescommandant had die – tegen alle voorschriften in – Augusta toestemming gaf om een legeruniform aan te trekken en met zijn bataljon mee terug te trekken. Zo konden de twee zogoed als samen vluchten voor de Duitse opmars. Maar hun terugtocht kreeg pas een definitief doel toen Lord Gort, de Britse opperbevelhebber, tot de dappere conclusie kwam dat hij alleen een deel van zijn leger kon redden als hij Anthony Irwin, Walter Osborn en de rest van de British Expeditionary Force naar Duinkerke zou sturen, de enige haven die nog in Britse handen was, van waaruit sommigen van hen inderhaast per schip naar huis konden worden gebracht.

Toen ze in Duinkerke aankwamen, werden de soldaten geconfronteerd met een onvergetelijk tafereel. Kapitein William Tennant, die door de Admiralty tot hoogste marineofficier in Duinkerke was benoemd, voer op de ochtend van 27 mei van Dover naar Duinkerke om *Operation Dynamo* te coördineren. Hij kwam aan in een brandende stad waarvan de straten bezaaid waren met puin en alle ramen kapot waren. Rook van een brandende olieraffinaderij hing in de stad en de haven. Er lagen dode en gewonde mannen in de straten. Toen hij te voet verderging, stuitte hij op een woedende, tierende meute Britse soldaten met hun wapen in de aanslag. Hij wist de crisis te bezweren door de aanvoerder een slok uit zijn heupfles aan te bieden.

Twee dagen later arriveerde er nog een marineofficier in Duinkerke. Toen hij de stad vanuit zee naderde, werd hij getroffen door een van de aangrijpendste aanblikken die hij ooit had gezien. Ten oosten van de haven lag een strand van 15 kilometer dat over de hele lengte zwart zag van tienduizenden mannen. Toen hij dichterbij kwam, kon hij zien dat velen van hen het water in waren gelopen en in de rij op hun beurt wachtten om in meelijwekkend kleine bootjes te stappen. Het zag er hopeloos uit. Hoe, zo vroeg hij zich af, kon het leeuwendeel van die mannen hopen hier weg te komen?

Maar hoe dichterbij je het strand kwam en hoe meer tijd je er doorbracht, hoe duidelijker het werd dat er niet één beeld en niet één verhaal was. Een

DUINKERKE

officier van het Royal Sussex Regiment herinnert zich dat hij op het strand arriveerde en met een saluut begroet werd door een lid van de militaire politie, die naar zijn eenheid vroeg en hem beleefd naar een volmaakt ordelijke rij wees. Een jonge seiner daarentegen werd in een andere rij begroet met de woorden: 'Maak dat je wegkomt, anders schieten we je neer!' En een sergeant van de Royal Engineers zag hoe een drom wanhopige soldaten vocht om in een boot te komen voordat die het ondiepe water bereikte. In een wanhoopspoging om de orde te herstellen voordat de boot zou kapseizen, trok de gezagvoerder zijn revolver en schoot een van de soldaten door het hoofd. De anderen reageerden nauwelijks. 'Het was zo'n chaos op het strand,' herinnert de sergeant zich, 'dat dit niet buitensporig leek.'

Voor iedereen die op het strand of op de strekdam stond, de lange golfbreker vanwaar de meeste manschappen werden geëvacueerd, of zich vastklampend aan een koe terugtrok, bestond er weer een andere realiteit. Naast elkaar gezet spreken die realiteiten elkaar vaak tegen. Neem één onderdeel van het verhaal: de stranden besloegen een groot gebied, ze werden bevolkt door vele duizenden mensen van uiteenlopende mentale en fysieke gesteldheid gedurende tien heftige dagen van wisselende omstandigheden. Hoe zouden die verhalen elkaar níét kunnen tegenspreken? De hele wereld was aanwezig op die stranden.

En de werkelijkheid werd er niet aangenamer op toen de soldaten eenmaal met boten en schepen op weg waren naar Groot-Britannië. Gebombardeerde en beschoten door de Luftwaffe, bestookt door kustbatterijen, bang voor mijnen en torpedo's – de mannen waren dan wel op weg naar veiligheid, ze waren er nog niet aangekomen. Een officier van het Cheshire Regiment was een van de dertig mannen aan boord van een walvissloep die van het strand naar een torpedojager werden geroeid die voor de kust voor anker lag om hen naar huis te brengen. Toen de sloep dichterbij kwam, lichtte de torpedojager plotseling het anker en zette koers naar Engeland. Een aalmoezenier, overweldigd door emoties, sprong overeind in de sloep en riep: 'Heer! Heer! Waarom hebt Gij ons verlaten?' Terwijl hij sprong, begon de boot water te maken, waarop iedereen tegelijkertijd tegen hem begon te schreeuwen. Enkele seconden later, in antwoord op zijn gebed – of

Overleven

misschien in antwoord op het enorm harde geschreeuw van dertig mannen – draaide de torpedojager om en kwam hen allemaal oppikken.

Uiteindelijk werd de overgrote meerderheid van de British Expeditionary Force vanuit Duinkerke veilig thuisgebracht. De meesten van hen op marineschepen of grote koopvaardij schepen; de befaamde kleine boten (sommige bemand door gewone mensen, voornamelijk zeelui) werden voornamelijk gebruikt om de soldaten van de ondiepe wateren naar de grotere schepen te brengen die voor de kust voor anker lagen. Maar als die soldaten zouden zijn gedood of gevangengenomen, zou Groot-Brittannië zich ongetwijfeld genoodzaakt hebben gezien om naar een vredesverdrag met Hitler te streven. Dan zou de geschiedenis een heel wat somberder wending hebben genomen en leefden we nu in een heel andere wereld.

Dat verklaart mede waarom Duinkerke – een rampzalige nederlaag, gevolgd door een wanhopige evacuatie – tegenwoordig wordt gezien als een roemrijke gebeurtenis, die de overwinning mogelijk heeft gemaakt en een wereldwijde ramp heeft afgewend. Terwijl Wapenstilstandsdag en de meeste andere gedenkdagen sombere aangelegenheden zijn waarbij de nadruk ligt op verlies, hebben Duinkerke-herdenkingen iets feestelijks, met kleine schepen die hun tochten over Het Kanaal overdoen. Duinkerke staat voor hoop en overleven en dat is wat het van het begin af aan heeft gesymboliseerd.

Toen de evacuatie begon, stond Groot-Brittannië er militair gezien zo slecht voor dat er, net als in de doos van Pandora, alleen hoop overbleef. Op zondag 26 mei werd er een nationale gebedsdag gehouden, met diensten in Westminster Abbey en St Paul's Cathedral, die weerspiegeld werden in kerken en synagogen overal in Groot-Brittannië en in de Londense moskee in Southfields.

De aartsbisschop van Canterbury stelde in zijn preek dat Groot-Brittannië de hulp van God niet alleen nodig had maar ook verdiende. 'We worden opgeroepen om onze plaats in te nemen in een machtige strijd tussen goed en kwaad,' zei hij, daarmee suggererend dat de Britse morele principes heilig waren en 'staan voor de wil van God'. God stond achter Groot-Brittannië en Hij alleen wist hoe de boosaardige vijand zou worden verslagen. Geen won-

DUINKERKE

der dat de evacuatie, door Winston Churchill al snel miraculeus genoemd, een quasireligieus karakter kreeg. Het leek erop dat de aartsbisschop gelijk had gehad, God was Groot-Brittannië inderdaad gunstig gezind. Dit bevestigde de opvattingen van schrijvers als Rupert Brooke en Rudyard Kipling, en het riep een idee in het leven dat nu al 75 jaar standhoudt: de geest van Duinkerke.

Die geest van Duinkerke, gedefinieerd als de weigering om het op te geven of te wanhopen in tijden van crisis, lijkt spontaan te zijn ontstaan. Toen ze in Groot-Brittannië terugkwamen, beschouwden de meeste soldaten zich als de jammerlijke resten van een onder de voet gelopen leger. Velen schaamden zich. Maar tot hun verbijstering heerste er onder het publiek een heel andere stemming. ‘We werden op een trein gezet en overal waar we stopten,’ zegt een luitenant van de Durham Light Infantry, ‘kwamen mensen met koffie en sigaren aan. Die enorme euforie was het bewijs dat we helden waren en een overwinning hadden behaald. Hoewel het zonneklaar was dat we vernietigend waren verslagen.’

Nella Last was een huisvrouw uit Lancashire. Begin juni schreef ze in haar dagboek:

Vanmorgen heb ik op mijn gemak ontbeten en de verslagen van de evacuatie uit Duinkerke gelezen en herlezen. Ik had het gevoel alsof er diep binnen in me een harp trilde en zong [...] Ik vergat dat ik een vrouw van middelbare leeftijd was die vaak moe was en last van haar rug had. Het verhaal gaf me het gevoel dat ik deel uitmaakte van iets onvergankelijk.

Maar niet iedereen was blij met de emotionele uitbarstingen. Generaal-majoor Bernard Montgomery, tijdens de terugtocht commandant van de 3rd Division, verafschuwde de soldaten die hij door Londen zag lopen met een geborduurde ‘Duinkerke-schicht’ op hun uniform. ‘Ze dachten dat ze helden waren,’ schreef hij later, ‘en de burgerbevolking dacht dat ook. Ze begrepen niet dat het Britse leger een verpletterende nederlaag had geleden.’ Hij verwachtte een Duitse invasie en dit vertoon van trots en zelfgenoegzaamheid

viel niet goed bij Montgomery. Maar voor de meerderheid gold dat, zolang Groot-Brittannië nog kans had om te overleven, de teruggekeerde soldaten roemrijke helden waren.

Ook sommige burgers verzetten zich tegen de euforie. Een oude vrouw zag hoe de verslagen troepen op 3 juni in Dover aan land kwamen. 'Toen ik een meisje was,' zei ze, 'zagen soldaten er knap uit, en ze zouden nooit zonder handschoenen uit zijn gegaan.' De onderzoeker van Mass Observation met wie ze sprak, constateerde een vlakke, emotionele stemming in de stad. 'Ik kan het slechts omschrijven,' schreef hij, 'als geen vlaggen, geen bloemen en anders dan de persberichten.'

Hoe breed gevoeld ook, de autoriteiten wakkerden het gevoel van emotie en opluchting maar al te graag aan. Dit was iets wat Winston Churchill intuïtief begreep. Oliver Lyttelton, die later deel zou uitmaken van Churchills War Cabinet, beschrijft groot leiderschap als de kunst om het rationele vermogen uit te schakelen en te vervangen door enthousiasme. In 1940 zouden na een zorgvuldige inschatting van de kansen niet veel mensen besluitvaardig zijn opgetreden. Maar hoewel Churchill niet de intelligentste was, bezat hij het vermogen om het land te inspireren. Hij gaf je het gevoel, zegt Lyttelton, dat je een belangrijke deelnemer aan belangrijke gebeurtenissen was.

Op de avond van 4 juni hoorden luisteraars op de radio een verslag van de toespraak die de premier eerder die dag in het Lagerhuis had gehouden. Hij deed geen poging om de realiteit te negeren en sprak over de Duitse pantserdivisies die de Britse, Franse en Belgische strijdkrachten in het noorden als een sikkel omsingelden, op de voet gevolgd door de 'domme brute massa' van het Duitse leger. Hij sprak over het verlies van manschappen en het overweldigende verlies aan kanonnen en materieel. Hij erkende dat dankbaarheid om de ontsnapping van het leger het land niet blind mocht maken 'voor het feit dat wat er in Frankrijk en België is gebeurd een kolosale militaire ramp is'.

Maar Churchill beschreef ook 'een wonder van verlossing, tot stand gebracht door moed, door volharding, door perfecte discipline, door vlekkeloze dienstbaarheid, door vernuft, door bekwaamheid, door onwankelbare trouw'. Als we dit al na een nederlaag kunnen, suggereerde hij, stel je dan

DUINKERKE

voor wat we met een overwinning kunnen bereiken! Vervolgens sprak hij het vertrouwen uit dat Groot-Britannië zich tegen een Duitse invasie zou kunnen verdedigen:

We zullen vechten op de zeeën en oceanen, we zullen vechten met groeiend zelfvertrouwen en groeiende kracht in de lucht, we zullen ons eiland koste wat kost verdedigen, we zullen vechten op de stranden, we zullen vechten op de landingsplaatsen, we zullen vechten op de velden en in de straten, we zullen vechten in de heuvels; we zullen ons nooit overgeven...

Hoe inspirerend die woorden ook geklonken moeten hebben (de voorpagina van de *Daily Mirror* kopte de volgende dag: WE ZULLEN ONS NOOIT OVERGEVEN), ze zinspeelden op een moeilijke toekomst. Vechten in de straten en de heuvels impliceert een guerrillastrijd, het soort gevechten dat zou worden gevoerd als de Duitsers in Groot-Britannië voet aan de grond hadden gekregen. Maar Churchill impliceerde tevens dat Groot-Britannië reservekrachten had. En hoewel dit misschien diende als geruststelling voor de eigen bevolking, was het ook bedoeld als boodschap aan de Verenigde Staten. We zullen standhouden, zei Churchill, tot jullie komen en je bij ons voegen. Maar wacht alsjeblieft niet te lang...

Joan Seaman, destijds een tiener in Londen, herinnert zich dat ze na Duinkerke bang was. Maar toen ze deze woorden hoorde, voelde ze zich een ander mens. 'Als mensen kwaadspraken over Churchill, zei ik altijd: "Ja, maar hij heeft er wel voor gezorgd dat ik niet meer bang was!"' George Purton, een soldaat van het Royal Army Service Corps, was net uit Duinkerke teruggekeerd. Hij was het niet eens met Churchills kijk op de evacuatie, maar hij herkende het wel als 'een schitterend staaltje propaganda'.

De avond erop, 5 juni, werd de natie opgepept door een volgende BBC-uitzending. Roman- en toneelschrijver J.B. Priestley hield een praatje na het nieuws. Het klonk veel losser dan Churchills speech, alsof hij in de kroeg zat met vrienden. Met zijn Yorkshire-accent dreef Priestley de spot met het typisch Engelse karakter van de evacuatie uit Duinkerke, de miserabele blun-

Overleven

der die het was om teruggehaald te moeten worden voordat het te laat was. Hij bespote de Duitsers: ze mochten dan weinig fouten maken, ze bereikten ook weinig groots. ‘Ze hebben niets,’ zei hij, ‘wat tot de verbeelding van de wereld spreekt.’ Warmlopend voor zijn thema dat de Britten beminnelijk, absurd en wereldvreemd zijn, sprak bij over het meest ‘Engelse’ aspect van de hele affaire: de plezierbootjes die waren weggeroepen uit hun strandwereld van zandkastelen en pepermintjes naar een afgrijselijke wereld van magnetische mijnen en machinegeweren. Sommige van die boten waren tot zinken gebracht. Maar nu waren ze onsterfelijk: ‘En als onze achterkleinkinderen horen hoe we deze oorlog zijn begonnen door roem te ontlenen aan een nederlaag en die vervolgens om te zetten in een overwinning, horen ze misschien ook hoe die kleine vakantiebootjes een uitstapje maakten naar de hel en als overwinnaars terugkwamen.’

In Priestleys praatje – en in andere reacties op de evacuatie – klinkt trots door op Britse karaktertrekken: bescheidenheid, kameraadschap, excentriciteit, geloof in eerlijkheid, bereidheid om op te staan tegen dwingelanden en een moeiteloze superioriteit. Je wilt tenslotte niet de indruk wekken dat je erg je best moet doen. Zoals Kipling schreef:

*Hoe grootser de daad, hoe sterker de behoefte
Haar luchtig weg te lachen,
Dat zal het kenmerk zijn van het Engelse ras
Tot de Dag des Oordeels komt!*

Het verhaal over Duinkerke werd vormgegeven om bij het nationale gevoel voor eigenwaarde te passen. Immers, wanneer had een dapper klein leger zich voor het laatst naar de Franse kust gehaast in een wanhopige poging om te ontsnappen aan een oppermachtige vijand, en was het er tegen alle waarschijnlijkheid in geslaagd zich een weg te vechten naar de vrijheid? Tijdens de Honderdjarige Oorlog natuurlijk, toen de Engelsen de roemrijke Slag bij Agincourt wonnen, bevochten, volgens Shakespeare, door de ‘uitverkorenen’, de ‘wapenbroeders’. Als er in Agincourt een Engels gevoel voor eigenwaarde was ontstaan, behoeft het Duinkerke-verhaal weinig vormgeving.

DUINKERKE

De overheersende publieke houding kan worden opgemaakt uit de reacties op een toneelstuk dat twee weken na de evacuatie in première ging, *Thunder Rock*, met Michael Redgrave in de hoofdrol, in het Neighbourhood Theatre in Kensington. De auteur, Robert Ardrey, omschreef het als een stuk voor wanhopige mensen en het was onmiddellijk een succes. Toneelcriticus Harold Hobson herinnert zich dat het hetzelfde effect op de toeschouwers had als Churchills toespraak had gehad op zijn gehoor. Het bleek zo populair dat het door het ministerie van Financiën in het geheim werd gesubsidieerd en naar West End werd verplaatst – wat aangaf hoe vaag de grens was tussen spontaniteit en door de autoriteiten opgelegde spontaniteit.

De plot draait om een journalist, teleurgesteld in de moderne wereld, die zich heeft teruggetrokken en een kluzenaarsbestaan leidt in een vuurtoren bij de Amerikaanse meren. Daar krijgt hij bezoek van de geesten van mannen en vrouwen die een eeuw eerder in het meer zijn verdronken, toen ze naar het westen trokken om aan de problemen van hun tijd te ontsnappen. Terwijl de journalist en de geesten praten, worden de parallellen duidelijk: zoals zij de problemen van hun tijd hadden moeten aanpakken, zo zou hij nu datzelfde moeten doen. Hij besluit de vuurtoren te verlaten en terug te keren naar de wereld van de oorlog. In een afsluitende monoloog somt hij de dingen op die zo relevant zijn voor het moderne publiek:

We hebben reden om te geloven dat er op een goede dag geen oorlogen meer zullen zijn, maar alleen als we ze zelf stoppen. Stap erin om eruit te stappen [...] We moeten een nieuwe orde scheppen uit de chaos van de oude [...] Een nieuwe orde die een eind zal maken aan onderdrukking, werkloosheid, honger en oorlog, zoals de oude orde een eind maakte aan plagen en epidemieën. En dat is waarvoor we moeten vechten en werken [...] niet vechten om het vechten, maar om van de oude wereld een nieuwe te maken.

Dergelijke verheven maatschappelijke ambities laten zien hoe de geest van Duinkerke zich ontwikkelde. Het aanvankelijke gevoel van opluchting (dat

Overleven

de nederlaag niet bij voorbaat vaststond) en trots (op een epische wanhoopspoging) werd in combinatie met de politieke realiteit iets veel complexers en interessanter. Als Adolf Hitler niet zozeer de oorzaak als wel een symptoom van het probleem was, moest de overwinning een betere, eerlijkere wereld opleveren.

Maar ondanks alle gesproken en geschreven woorden manifesteerde de geest van Duinkerke zich het indrukwekkendst op het terrein van de Britse industrie. In de onmiddellijke nasleep van de evacuatie waren de arbeiders zich ten volle bewust van de noodzaak tot grotere industriële inspanningen. Deze zeldzame overeenstemming tussen werkgevers en werknemers, een afspiegeling van een gedeeld belang om te overleven, was misschien wel het hoogtepunt van de geest van Duinkerke. In de su-fabriek in Birmingham, waar carburateurs voor Spitfires en Hurricanes werden gemaakt, werd de productie in de twee weken na Duinkerke verdubbeld. De officiële werkdag duurde van acht uur 's morgens tot zeven uur 's avonds, en er werd zeven dagen per week gewerkt, maar veel arbeiders bleven tot middernacht aan hun werkbank en sliepen op het fabrieksterrein. Een dergelijke stand van zaken zou in bijna elke andere periode in de afgelopen eeuw onvoorstelbaar zijn geweest.

Toen de *Blitz* – de bombardementen door de Luftwaffe op Groot-Brittannië – het land tussen september 1940 en mei 1941 achtenhalve maand teisterde, smolten 'de geest van Duinkerke' en de 'blitzgeest' samen tot één geïdealiseerde stemming, omdat de bommen de noodzaak om samen te werken alleen maar benadrukten. Maar de essentie van beide was het intuïtieve besef dat het leven er echt toe deed.

In de jaren vlak na de oorlog werd het concept van de geest van Duinkerke soms gebruikt om afkeuring uit te spreken over de vermeende Britse neiging om alleen je best te doen als het noodzakelijk is, maar in recentere jaren is het ook in zijn eerste, eenvoudigste betekenis gebruikt. In december 2015 bijvoorbeeld trok de gepensioneerde lijstenmaker Peter Clarkson een zwembroek aan en ging een eindje zwemmen in zijn keuken nadat zijn huis in Cumbria na hevige regenval was overstroomd. 'Zo gaan we om met die overstromingen!' riep hij terwijl hij langs het fornuis crawlde, en hij legde

DUINKERKE

uit dat hij probeerde ‘de buren op te pepen door even de geest van Duinkerke te laten zien’. En toen Hull City ondanks blessures bij de beste spelers en het ontbreken van een permanente manager het Premier League-seizoen 2016-2017 met een overwinning begon, schreef middenvelder Shaun Maloney de uitslag toe aan de ‘geest van Duinkerke’ binnen de club.

Maar de geest van Duinkerke bereikte haar hoogtepunt tijdens de campagne voor het Brexit-referendum in 2016, toen het land bijna werd overspoeld door verwijzingen naar die periode. Toen Peter Hargreaves, een belangrijke voorvechter van het ‘*Leave*’-kamp, de kiezers aanspoorde om vóór de Brexit te stemmen, riep hij de laatste keer dat Groot-Brittannië Europa had verlaten in herinnering. ‘Het zal weer net zo zijn als Duinkerke,’ zei hij. ‘We zullen er weggaan en we zullen ongelooflijk succesvol worden omdat er weer onzekerheid zal zijn. En onzekerheid is fantastisch.’ Nigel Farage intussen nam er geen genoegen mee om Duinkerke alleen maar aan te roepen, maar probeerde het zelfs na te spelen door met een flottielje kleine schepen de Theems op te varen, voorzien van leuzen zoals ‘Stem Eruit en word weer Groot-Brittannië’.

Maar dat zijn de woorden en daden van mensen in huidige situaties, met een moderne agenda. Hoe beschrijven veteranen van de evacuatie de geest van Duinkerke? Wat betekende – en betekent – het voor hen?

De meesten brengen het in verband met hun individuele ervaringen. Robert Halliday van de Royal Engineers kwam aan het begin van de oorlog in Frankrijk aan en werd op 1 juni vanuit Brayduinen geëvacueerd. Voor hem bestaat de essentie van de geest van Duinkerke uit de eenheden van Britse en Franse soldaten die fel vochten rondom Duinkerke. ‘De mannen die hen [de Duitsers] op afstand hielden en ons doorlieten waren goud waard!’ zegt hij. Hij herinnert zich soldaten die toen hij hen passeerde, uitriepen: ‘Succes, jongen, daar ga je!’ Zijn ogen sprankelen als hij zich deze gebeurtenissen herinnert. De geest van Duinkerke is voor hem nog springlevend. Het was, zegt hij, ‘wonderbaarlijk’. George Wagner, die op 1 juni vanuit De Panne werd geëvacueerd, relateert de geest van Duinkerke aan overleven. ‘We wilden als land overleven. Het ging om kameraadschap en het gevoel dat iedereen elkaar hielp.’

Niet iedereen is het daarmee eens. Ted Oates van het Royal Army Service Corps werd gered van de strekdam bij Duinkerke. Op de vraag of de geest van Duinkerke iets voor hem betekent, schudt hij slechts zijn hoofd. En in plaats van de geest van Duinkerke te ervaren vindt George Purton dat het Britse leger in feite verraden werd. 'We werden gestuurd naar iets,' zegt hij, 'waar we niet tegen opgewassen waren.' Hij herinnert zich Duinkerke als een periode van isolement. 'Er gebeurde zoveel en je maakte je alleen maar druk om jezelf. Hoe kom ik hier verdomme weg?'

Duinkerke heeft een bijna heilige status in het Britse collectieve bewustzijn. Het heeft geleid tot tegenstrijdige ervaringen en visies. Het roept heftige emoties op, niet alleen bij veteranen, maar ook bij degenen die jaren later zijn geboren, met slechts een overgeleverde herinnering aan de gebeurtenis en een interpretatie die politiek van pas komt. Hoe moet een moderne filmmaker het dan benaderen?

Chris Nolan, een van de meest gerespecteerde hedendaagse regisseurs, heeft een speelfilm over de evacuatie geregisseerd en zelf het script ervoor geschreven. Het was een verhaal dat hij al goed kende. 'Ik denk dat elke Engelse scholier het kent,' zegt hij. 'Het zit in je botten, maar ik vond dat het tijd was om terug te gaan naar de oorspronkelijke bron.'

Het verhaal over Duinkerke opnieuw evaluerend begon Chris zich af te vragen wat er in werkelijkheid was gebeurd. 'Ik nam aan, zoals moderne, cynische mensen dat doen, dat wat ik zou vinden als ik er nader op inging teleurstellend zou zijn. Dat de mythe van de geest van Duinkerke zou verdwijnen en dat er een banalere kern zou overblijven.' Maar toen hij de lagen afpelde, vond hij iets onverwachts: 'Ik realiseerde me dat de vereenvoudigingen eigenlijk een waarheid blootleggen, want de grotere waarheid, het bos van de bomen, is dat er in Duinkerke iets heel bijzonders is gebeurd. Ik realiseerde me hoe ontzettend heldhaftig het was.'

Heldhaftig, maar daar is bepaald niet alles mee gezegd. 'Als je je verdiept in het echte leven van het verhaal, in hoe het geweest moet zijn om daar te zijn, ontdek je dat het een ongelooflijk ingewikkelde gebeurtenis was. Alleen al de aantallen mensen die erbij betrokken waren; het leek wel een stad op het strand. En in elke stad is er lafheid, is er egoïsme, is er inhalingheid, en zijn

er gevallen van heldhaftigheid.’ En het feit dat die heldhaftigheid plaatsvond naast negatieve gedragingen, dat ze bloeide ondanks verachtelijk menselijk gedrag, maakt het des te aangrijpender en krachtiger. ‘Dat,’ zegt Chris, ‘is ware heldhaftigheid.’ Maar alle individuele daden ten spijt ziet hij de evacuatie uit Duinkerke als een gemeenschappelijke inspanning door gewone mensen die zich inzetten voor het grotere geheel. Dat, zegt hij, maakt de heroïek groter dan de som van de delen. En dat is uiteindelijk de reden waarom hij de film heeft gemaakt.

Een ander aantrekkelijk punt is de universaliteit van het verhaal. ‘Iedereen kan de grootsheid ervan beseffen; het is fundamenteel, het is Bijbels. Het is de Israëlieten die door de Egyptenaren de zee in worden gejaagd.’ Dat biedt een ideale achtergrond voor wat hij ‘tegenwoordige-tijd-personages’ noemt, anonieme individuen zonder belemmerende achtergrondverhalen. ‘Het idee is,’ zegt hij, ‘dat ze anoniem en neutraal kunnen zijn, en de kijkers kunnen hen ontmoeten en betrokken raken bij hun tegenwoordige-tijd-problemen en -uitdagingen.’

Chris ziet zichzelf als vertegenwoordiger van het publiek tijdens het maken van de film. ‘Wat ik voel en hoe ik vastleg wat ik voel – de manier waarop ik de shots maak – wakkert mijn fantasie aan over hoe ik de film moet monteren.’ Als hij een lichamelijke reactie voelt, weet hij dat hij op de goede weg is. ‘Ik zit in de bioscoop en kijk toe terwijl ik opneem,’ zegt hij. En wat hem betreft moet het, om het verhaal goed te vertellen, opgenomen worden vanuit het gezichtspunt van de deelnemers, te land, ter zee en in de lucht. Dat betekent dat op de kleine schepen bijna alle opnamen die hij uiteindelijk gebruikte zich aan dek afspeelden en dat in de vliegtuigen de camera’s zijn gemonteerd op plekken waar de kijkers kunnen zien wat de piloot ziet. ‘Je wilt dat het echt voelt en je wilt dat ze het ervaren. Pure cinema is voor mij altijd een subjectieve ervaring.’

De vijand komt nauwelijks voor in de film. Duitse soldaten komen maar heel even in beeld en zelfs dan ziet het publiek hun gezicht nauwelijks. Maar dat, zegt Nolan, is een afspiegeling van de realiteit van de situatie, de subjectieve ervaring van de mannen op het strand. ‘Als je de verslagen uit de eerste hand leest, kwamen de meeste Britse soldaten maar heel sporadisch

Overleven

in nauw contact met de vijand. Ik wil de kijker in de schoenen laten staan van een jonge, onervaren soldaat die in deze situatie verzeild is geraakt, en volgens de verslagen keken ze de vijand niet in de ogen. Ik wilde daar trouw aan blijven en de tijdloze aard van het verhaal omarmen. Dat het verhaal opeenvolgende interpretaties heeft doorstaan en dat zal blijven doen, komt doordat het niet over de Duitsers en de Britten gaat, niet over de bijzonderheden van het conflict. Het gaat over overleven. Ik wilde er een overlevingsverhaal van maken.’

De werkelijke vijanden van de meeste Britse soldaten (in elk geval van degenen die Duinkerke verdedigden) waren vliegtuigen, kanonnen, onderzeeërs, mijnen en kanonneerboten. En een strijd tegen een onzichtbare vijand die niet kan worden bevochten, aangeraakt of zelfs gezien, leidt tot een ongewone oorlogsfilm. Het is in de ogen van Chris zelfs geen oorlogsfilm. ‘Het is eerder een griezelfilm dan een oorlogsfilm. Het gaat over psychologische gruwelen, over onzichtbare dreigingen. De mannen op de stranden hadden nauwelijks een idee van wat er gebeurde en wat er zou gebeuren, en ik wil dat het publiek in dezelfde situatie verkeert.’

Een andere vijand was de tijd. ‘Het is de ultieme race tegen de klok,’ zegt hij. ‘Maar daartegenover heb je de tijdsduur van de gebeurtenis, compleet met verveling, stagnatie, dingen die niet gebeuren. Ze zitten klem en dat is de oorzaak van de spanning, dat is waardoor de adrenaline stroomt. Als je een film maakt over mensen die in een rij op een brug naar nergens staan, wordt tijd het allerbelangrijkste.’

Chris Nolan mag dan willen dat zijn publiek zich even verbijsterd en onwetend voelt als de jonge mannen die onder vuur in de rij staan voor een plaats op een boot naar huis, maar ik, als auteur van een historisch werk over hetzelfde onderwerp, wil dat niet. Ik wil een levensecht beeld schetsen van de gebeurtenis en de lezers juist meer duidelijkheid geven dan piloot Al Deere van het 54 Squadron kreeg van twee soldaten nadat hij op 28 mei op de stranden was gecrasht:

‘Waar gaan jullie naartoe?’ vroeg Deere.

‘Vertel jij het maar,’ zei een van de soldaten.

DUINKERKE

‘Jullie worden toch geëvacueerd?’

‘We weten het niet.’

Maar voordat ik onderzoek wat er gebeurd is, wil ik de gebeurtenis in zijn historische context plaatsen en daarom is het belangrijk dat ik meer te weten kom over het leven van jonge mensen in de jaren voorafgaand aan de oorlog. Wat betekende het om jong te zijn in onzekere tijden? Waar kwam Duinkerke vandáán?